

DOĞU TÜRKİSTAN KIRGIZ TÜRKÇESİNDE YER ALAN TÜRKÇE VE MOĞOLCA ORTAK KELİMELER ÜZERİNE -I-

Gülsine UZUN*

ÖZET

Tarihte Türk ve Moğol boyları arasındaki karışmalar ve karşılıklı ilişkiler, bu iki milletin dillerinde de karışmaya ve kaynaşmaya sebep olmuştur. Altay dil ailesine mensup bu diller arasında müşterek söz varlığı yanında morfolojik açıdan da benzerliklerin bulunması araştırmacıların dikkatini çekmiş, böylelikle Türkçe ve Moğolca arasındaki ilişkiler son yıllarda sıkça incelenmeye başlanmıştır.

Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde yer alan Türkçe ve Moğolca ortak kelimelerin leksik ve gramatikal açıdan incelendiği bu çalışmada, Kırgızlar ve Moğollar arasındaki ilişkiler, iki dil arasındaki söz varlığı ve bazı fonetik değişimler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan Kırgız Türkçesi, Moğolca, Fonetik Değişimler.

COMMON TURKISH AND MONGOLIAN WORDS IN EAST TURKISTAN KIRGIZ TURKISH -I-

ABSTRACT

The works of Chagatai Turkish not only contains all features turning out Chagatai The integration of Turkish and Mongolian clans in history and the relationship between them caused the mixing and fusion of their languages. Belonging to the Altay group, both languages have common words and similarity with reference to the morphology. This fact draws the researchers' attention and leads to the frequent analysis of the relationship between Turkish and Mongolian languages recently.

This study scrutinises common Turkish and Mongolian words that are used in East Turkistan Kirgiz Turkish lexically and grammatically. Furthermore, it deals with the relationship between Kirgiz and Mongolian nations, the existence of common words between two languages and some fonetical changes.

Keywords: Kirgiz Turkish of the East Turkistan, Mongolian, Phonetic Changes.

GİRİŞ

Kırgızlar ile Moğollar arasındaki münasebetler, Türklerin Çin'in kuzeyinde ve daha sonraları doğuya doğru giden göç yolları sırasında yoğun biçimde yaşanmıştır. Hatta MÖ'ki dönemlerde Moğol kavimleri ile birlikte Çin'e karşı mücadele etmişlerdir. Bu iki topluluğun arasındaki münasebetleri anlatmadan önce Kırgız ve Moğol terimlerinin açıklamasını yapmak daha doğru olacaktır.

Birçok araştırmacıya göre Kırgızlar çok uzun zamandan beri kendi başına yaşayan bir halk olarak adlandırılmaktadır. Buna destek olmak amacıyla da Manas Destanında geçen boy adları incelenmiş ve örneklerle açıklanmıştır. Manas'ın yanında yer alan kırk yiğidin her birinin aslında

* Yard. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, gulsineuzun@hotmail.com

bir boy ismini temsil ettiği ve bunların bir araya gelerek Kırgız etnik teriminin oluşumuna neden olduğu belirtilmiştir. Kırgızlarla birlikte adlandırılan bu kırk boy arasında Moğol boyları da bulunmaktadır. Noguy veya Nogay ile Nayman, Argın, Tamyan, Yormatı, Katay, Borkit Moğol olarak adlandırılmıştır. Kırgız terimi ilk olarak Orhun-Yenisey yazıtlarında geçmektedir. Bu yazıtlarda terim olarak Kırkız (qurqız) biçiminde yazılmıştır. S. Malov “girk (kırk)” ve çokluk eki “z” ekini birleştirmekte ve diğer bir deyişle bunun “kırk boy Kırgız” anlamına geldiğini ifade etmektedir¹. Ligeti’nin ifadesine göre Vambery, bu adın “kır” ile “gez” kelimelerinin birleşmesinden oluştuğunu ve “kır gezen” anlamına geldiğini; Radloff ise “kırk” ve “yüz” sayılarının birleşmiş şekli olduğunu belirtir². K. Petrov ise Kırgız etnoniminin “Kırgız” ve çoğul eki “z” çoğul ekinden oluşan kızıl manasındaki “kırığ” ya da “kırğu” sıfatından meydana geldiğini ifade etmiştir. Kırgız terimi yerin kırmızı renginden dolayı etnonim olarak ortaya çıkmıştır. İlk zamanlar yer adı olarak kullanılan bu terim daha sonraları üzerinde yaşayan toplulukları ifade etmek için kullanılmıştır. Yani Kırgun bölgesinde yaşayanlar Kırgız olarak adlandırılmışlardır. Petrov bu fikrini desteklemek için de Hakas bölgesinde bulunan ve kırmızı renkteki coğrafi alanları örnek göstermektedir³. Fakat bu hipotez çoğu âlim tarafından kabul görmemiştir. Çünkü Hakas teriminin zaten Kırgız adının başka bir söyleniş tarzı olduğu ve coğrafi bir renkten dolayı bu ismin verilemeyeceği fikri ağır basmıştır. Kırgızlarla ilgili ilk kayıtlar MÖ 201 yılına aittir. Bu kayıtlar genelde Çin yıllıklarıdır. Kırgız etnik oluşumu içerisinde çok sayıda Kıpçak boyu yer almıştır. Bu etkileşim hem dil olarak hem de boy teşkilatı olarak etkileşimi sıklaştırmış ve Kırgızlar Kıpçakçanın etkisine girmişlerdir. Bu Kıpçak toplulukları Kırgızlar kadar olmasa da Moğol boylarını da etkilemiştir. Bu etkileşime yoğun biçimde maruz kalan Moğol boyları Türkleşmiştir.

Macmu’atü’ t Tavarih adlı eserde Kırgız kabilelerinin teşekkülünde Moğol kabilelerinin de olduğu görülmektedir. XI-XIII. yüzyıllarda Kırgızların da oluşumunu tamamlayan Kıpçaklar Sayan-Altay bölgesinde konargöçer olarak yaşamaktaydılar. Manas Destanında da bu bölge, Manas’ın doğduğu ve siyasi faaliyetlerde bulunduğu bölge olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Kırgızlar içerisinde yer alan Bahrin (Baarin) kabilesi Türkleşen Moğol kabilesidir. Cengiz Han savaşlarda kazandığı toprakları oğullarına paylaştırdığında Bahrinler, Çağataylılara katılmışlardır. Orta Asya toplulukları bu dönemde genel olarak *Moğol* terimi yerine *Mogul* terimini kullanmışlardır. Bundan dolayı da tarihi ve coğrafi terim olan Moğolistan adı ortaya çıkmıştır. XIV. Yüzyılın ortalarında Moğol boy ve kabilelerinin yerli kabileler tarafından Türkleştirilmesi ve Kırgızlarla arasında uyumu süreci sona ermiştir. *Macmu’atü’ t Tavarih* adlı eserde Moğol kabilelerinin Timur’a ve Kalmuklara karşı mücadele ettikleri yazılmaktadır. Mongollar Kırgızlar içinde büyük boylardan birisini oluşturmuşlardır. XVI. Yüzyıla kadar oluşan Kırgızların etnik birliğindeki boylar hakkındaki ilk bilgiler *Macmu’atü’ t Tavarih*’te geçmektedir⁴.

Moğol adı kaynaklarda ilk defa VII. yüzyılda T’ang sülalesi resmi tarihleri Chiu T’ang-shu ve Hsin T’ang-s-ftu’da geçmektedir. Terim olarak “Meng-wu” ve “Mengwa” olarak ifade edilmiştir. Bu adın devlet ve hanedan adı olarak kullanılması Cengiz Han zamanında, millet adı olarak kullanılması ise çok daha sonraları gerçekleşmiştir. Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilerde MÖ 2000 yılından itibaren Moğollar Türk kabilelerinin doğusundaki topraklarda yaşamakta ve Tula Nehri sınır olarak kabul edilmekteydi. Hunlardan itibaren Türkler ile Moğollar arasındaki münasebetler sıklaşmıştır. Büyük Hun Devletinin yıkılmasıyla bu bölgedeki siyasi boşluk III-IV. yüzyıllarda Moğol asıllı Hsiyen-pi ve Juan-Juanlar tarafından doldurulmuştur. VI. yüzyıldan itibaren de önce Köktürk daha sonra da Uygur hâkimiyetini kabul eden Moğollar daha

¹ S. E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurskoy Pismennosti*, Moskva-Leningrad, 1951, s. 417.

² L. Ligeti, “Kırgız Kavim İsminin Menşei”, *Türkiyat Mecmuası*, C.1, İstanbul, 1925, s.235-236.

³ K. İ. Petrov, “K Etnologii Termina ‘Kırgız’”, *SE*, No: 2, Moskva 1964, s. 81, 94.

⁴ Seyfettin Ahsikendi, İzleçeniya iz “Macmu’atü’ t Tavarih” perev. Vved. ikomm., V.A. Romadika-Materialı fonda rukopisey İns. Lit. İ İskusstva NAN RK, inv, Nu: 5254.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

sonraları Kırgız hâkimiyetine girmişler ve Türk kültürü ve geleneklerinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir.

Kırgızlar ile Moğollar arasındaki münasebetlerin hızlanmasında İslamiyetin bu bölgede yayılmaya başlaması ve kültürel yaşayış tarzının birbirine benzemesi de etki etmiştir. Kırgızlar ve Moğollar İslamiyetle tanışmadan önce kendi içlerinde büyük bir din özgürlüğü yaşamışlar ve diğer bütün dinlere hoşgörülü davranmaya çalışmışlardır. Cengiz Han Yasasında da belirtildiği gibi hâkim oldukları bölgelerdeki diğer dinlere karşı olmamışlardır. Kırgızlar genelde Gök tanrı inanç sistemi içerisinde Şamanizmi benimsemişlerdir. Bunlar sulara, ağaçlara, tanrıya ve ruhlara kurban sunarak ibadet ediyorlardı. Aynı geleneksel inanç sistemi Moğol topluluklarında da bulunmaktaydı. Töre her iki topluluk için de vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Bu etkileşim Ortaçağda o kadar yoğun olarak yaşanmıştır ki Orta ve Batı Asya'da yaşayan ve çoğunlukla Türkçe ve Moğolca konuşan topluluklara *Türk-Moğol* denmiştir. Örneğin 12. Yüzyılda Doğu Moğolistan'da Moğollar gibi yaşayan Tatarlar, Keraitler, Kuzeydeki Merkitler, batıdaki Naymanlar, Kongiratlar (Onggirat), Öngütler ve Kırgızlar Türk-Moğol olarak adlandırılmışlardır⁵.

Bütün bu siyasi, coğrafi ve kültürel etkileşimlerin yanında konuşulan dilde de benzerliklerin olması olağandır. Moğollar tarihi seyir içerisinde Türklerle iç içe yaşamışlar ve aynı bozkır kültürünü paylaşmışlardır. Moğolların dil, tarih, edebiyat ve folklorunun Türklerle bir paralellik arz ettiği görülmektedir. "Moğol Atasözleri" adlı çalışmada, Türk ve Moğol atasözleri arasındaki ortaklıkları ele alan Bülent Gül, tarih boyunca aynı coğrafyada yaşamış, kültürel yönden birbirlerini etkilemiş olan Türkler ve Moğollar arasındaki ilişkiyi anlayabilmenin yollarından birinin de atasözlerini karşılaştırmak olacağını dile getirmiştir⁶. Ahmet Temir, Türk ve Moğol boyları arasında pek çok karışma ve kaynaşma olduğu gibi, bunların dillerinin de karışıp kaynaştığını ifade etmiştir. Türkçeden Moğolcaya ve aynı şekilde Moğolcadan Türkçeye pek çok kelime geçtiğine ve bu iki dil arasındaki ortak unsurların çokluğuna dikkat çeken Temir, bu iki dil arasındaki yakınlık ve benzerliğin kelime alışverişini de kolaylaştırdığını belirtmiştir⁷. Fakat bu kelimelerin hangi dile ait olduğu noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi araştırmacılar Türkçede görülen ve Moğolca olduğu düşünülen kelimelerin aslında Türkçe olduğunu ya da tam tersi olarak Moğolcada görülen ve Türkçe oldukları düşünülen kelimelerin de Moğolcaya ait olduğunu öne sürmüşlerdir.

Cengiz Han öncesinde de Türklerle komşu olan Moğolların karşılıklı kelime alışverişi yaptıklarını belirten Tuncer Gülensoy, bu alışverişte Türk dilinin Moğolcaya göre daha aktif olduğunu ileri sürmüştür. Moğolcanın da Türkçeye tesirinin az olmadığını, *Divanu Lugati't-Türk*'te geçen birçok kelimenin Moğolca asıllı olduğunu ifade eden Gülensoy, bunların yanında pek çok kelimenin ortaklığının olduğunu ama bu kelimelerin köken itibarıyla hangi dile ait olduğunu tespit etmenin zorluğunu belirtir⁸.

Osman Nedim Tuna, Türk ve Moğol dillerinin karşılıklı ilişkilerinin girift bir manzara teşkil ettiğini belirterek, ortak sözlerin bu dillerden hangisine ait olduğunu ispat etmenin güçlüğüne dile getirmiştir⁹. E. Z. Abdullayev ise Altay dillerinin geçmişte soy ilişkilerinde bulduklarını, bu ilişkinin şu ana kadar gramer, kelime bilimi, ses bilgisi ve anlam biliminde korunduğunu ve sonraki devirlerde temas neticesinde birbirlerinden çok fazla söz aldıklarını belirtir. Ancak araştırmacı,

⁵ David Morgan, *The Mongols*, Blackwell Publishing, 1990, s. 50.

⁶ Bülent Gül, "Moğol Atasözleri", *Türkbilim-Türkoloji Araştırmaları*, S.5, Ankara, 2003, s. 45.

⁷ Ahmet Temir, "Moğolca ile Türkçe İlişkileri", *TDAY-Belleten 1989*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1994, s. 295.

⁸ Tuncer Gülensoy, "Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçî'nin Türk Dili ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *TDAY - Belleten 1986*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, s.26.

⁹ Osman Nedim Tuna, "Osmanlıcada Moğolca Ödünçleme Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 17, İstanbul, 1972, s. 209.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Altay dillerini kıyaslayanların, bu dillerin tarihi şekillerini, şimdiki durumlarını ve ağızlarını göz önüne alarak, onların fonetik, leksik, gramatik ve semantik gelişim kurallarını bilmeden mukayese yapmalarının doğru sonucu vermeyeceği kanaatinde¹⁰.

Çin'in Doğu Türkistan Bölgesi, burada yaşayan Türk halklarının varlığı sebebiyle Türk kültürü ve tarihinin en önemli bölgelerinden biri olma özelliğini göstermektedir. Büyük bir nüfusa sahip olmalarından dolayı, çoğunlukla Uygurlarla birlikte anılan bu coğrafyada Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Tacik ve diğer Türk halklarının yanında Moğollar da varlıklarını sürdürmektedir.

Tursun Cumalı'ya göre Çin'de yaşayan Kırgızlar, bugünkü yaşadıkları yerlere Moğol kökenli bir halk olan Kalmuklar tarafından zorla göç ettirilmişlerdir. Kırgızları hakimiyeti altına alan Kalmuklar onları Çin'in Tarbagatay bölgesindeki Dörbiljin şehrine bağlı Orkşar köyüne yerleştirmişlerdir ve köle, işçi ve çoban olarak kullanmışlardır. Kalmuklar, Kırgızları ölüm, evlenme ve değişik örf, adet ve merasimlerine katılmaya zorluyor ve kendi örf ve adetlerini de Kalmukların örf ve adetlerine uygun olarak yapmaları için baskı uyguluyorlardı. Bu yüzden uzun süre bu baskı altında yaşayan Kırgızlar, Kalmukların dediklerini yapmak ve onların geleneklerini uygulamak zorunda kalmışlardır. Ancak uzun süre birlikte yaşama ve Kalmukların geleneklerine uyma, bu iki millet arasında barışın doğmasına sebep olmuş, aralarında kız alış-verişi başlamış ve örf ve adetler bakımından aralarındaki farklılıklar azalmıştır. Kalmuklar Kırgızları kendi bölgelerine yerleştirdikten sonra yeni doğan çocuklara Kalmukça isimler vermişlerdir. Bu nedenle de bu bölgede yaşayan Kırgızların arasında Kalmukça isimlere sıkça rastlamak mümkündür¹¹.

Doğu Türkistan Kırgızlarının büyük bir kısmı iletişim dili olarak öncelikle Kırgız Türkçesini kullanırlar. Uygurlar veya Kazaklarla birlikte karışık olarak yaşayan Kırgızlar ise Uygur Türkçesi ve Kazak Türkçesi de konuşurlar. Doğu Türkistan'ın Emin ilçesindeki Dalengtuerqeng civarındaki Kırgızların dili genelde Kazak Türkçesidir. Daha önceki dîni inançları olan Lamaizmin etkisiyle dillerinde Moğolca sözcükler oldukça fazladır. Aketao ilçesi yakınlarındakiler uzun süreden beri Uygurlarla birlikte yaşadıklarından dilleri Uygur Türkçesine benzemektedir. Aketao ilçesinin Quytage'de yaşayan "Dağlılar"ın dilleri de temelde Uygur Türkçesine benzer fakat kendi dillerinin bazı özelliklerini de muhafaza etmişlerdir. Heilongjiang eyaletinin Fu-yu ilçesinde yaşayan Kırgızların dili ile Sincan Uygur Özerk Bölgesindeki Kırgızların dilleri arasındaki fark oldukça fazladır. Fu-yu'daki Kırgızların dilleri temelde Hakas Türkçesi ile benzerlik göstermektedir ve Klasik Kırgız Türkçesinin pek çok özelliklerini korumuştur, fakat bu dili konuşanların sadece orta yaşın üstündekiler olduğu söylenebilir. Genelde ortak kullanılan dil Moğolca ve Çince'dir. Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde söz hazinesi bakımından hayvancılıkla ilgili kelimeler, alıntı kelimelerin kullanımı açısından ise Arapça, Farsça ve Moğolca kelimeler oldukça fazladır¹².

*Doğu Türkistan Kırgızlarından Derlenmiş Metinler*¹³ adlı doktora tezimizi yazarken Moğolca ile ortaklık gösteren kelimelerin çokluğu dikkatimizi çekti. Metinlerden hareketle anlam ve yapı olarak birbirlerine çok benzediklerini tespit ettiğimiz bu kelimelerin tasviri bir incelemesini yaparak, bu kelimelerde meydana gelen ses değişimlerini incelemeye çalıştık.

¹⁰ Elövset Zakiroğlu Abdullayev, "Azerbaycan - Moğol Dil İlişkileri", **TDAY-Bellekten** 1987, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1992, s.1

¹¹ C. Asanaloğlu, "Kitay İzildöölöründögü Kırgız Tarihi", Kırgız Bilim Akademisi Arşivi, M 2, 1005.

¹² Muhammed Hu Zhenhua, **Keerkezıy Jianzhi (Kırgızcaya Giris)**, Millet Yayınevi, Pekin, 1986. s. 2.

¹³ Gülsine Uzun, **Doğu Türkistan Kırgızlarından Derlenmiş Metinler (Gramer-Metin-İndeks)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde Yer Alan Türkçe ve Moğolca Ortak Kelimeler

Doğu Türkistan Kırgızlarından derlenen metinlerimizden tespit ettiğimiz Türkçe ve Moğolca ortak kelimeleri karşılaştırmalı olarak şekil ve anlam açısından inceledik.

aça “bir şeyin çatallandığı yer; ikiye ayrılmış” *KS/5,1/850, 3/42, 7/124*. (~Mog. *aç(an)* “bir ağacın ikiye ayrılmış dalı, çatallaşma, iki kola ayrılmış” *MTS/11*)

alis “uzak, uzaklık” *KS/27; DTKırg/14/293, 15/303, 5.1/265*. (~Mog. *alus* “ara, aralık, mesafe, uzak yer” *MTS/54*)

alısıkı “uzak, uzaktaki” *KS/27; DTKırg/14/35*. (~Mog. *aluski* “uzak, uzaktaki” *MTS/54*)

aral “ada” *KS/40; DTKırg/2/5*. (~Mog. *aral* “ada, yarımada, vaha, çöl” *MTS/77*)

arañ “ancak, hemen, müşkülâtle” *KS/41; DTKırg/6/186*. (~Mog. *aran~aray* “pek az, oldukça az, zar zor, güçlkle, ancak” *MTS/77*)

arça “ardıç, ardıç ağacı” *KS/81; DTKırg/12/44*. (~Mog. *arça* “ardıç, ardıç ağacı” *MTS/81*)

arga “kuvvet, çeviklik, çaresizlik” *KS/43; DTKırg/1/1297, 15/76*. (~Mog. *arga* “araç, yol, vasıta, vesile, çare, imkan” *MTS/82*)

argımak “cins, asil at” *KS/43; DTKırg/1/846, 5.1/114, 13/325*. (~Mog. *argamag* “iyi yarışacak veya binilecek at, saf kan at, soylu at” *MTS/83*)

asıra- “beslemek, terbiye etmek” *KS/52; DTKırg/ 1/202, 1/502, 1/544*. (~Mog. *asara-* “esirgemek, merhamet etmek, bakmak, yetiştirmek, beslemek” *MTS/90*)

aska “yanaşılmaz, yüksek, kayalık dağ” *KS/52; DTKırg/5.3/6*. (~Mog. *ash-a* “şist, tabaka halindeki kaya” *MTS/92*)

atan “enenmiş deve” *KS/58; DTKırg/1/117, 2/56, 2/59*. (~Mog. *ata(n)* “igdiş deve” *MTS/92*)

ayak “fincan, çanak” *KS/62; DTKırg/6/47, 1/827*. (~Mog. *ayag-a(n)* “bardak, çanak, tas, yemek tabağı” *MTS/37*)

ayıl “avul, obalar yığınağı” *KS/66; DTKırg/ 1/152, 1/158, 1/292*. (~Mog. *ayl* “çadırlar topluluğu, yerleşke, köy” *MTS/33*)

ayladuuluk “irfan marifet” *DTKırg/1/327*. (~Mog. *ayladul* “bilim, bilgi, anlayış, irfan, marifet” *MTS/33*)

baatır “bahadır, kahraman, cesur” *KS/76; DTKırg/1/100, 1/111, 1/119* (~Mog. *bagatur* “bahadır, kahraman, cesur, yiğit” *MTS/108*)

baatırsın- “kendini bahadır saymak, kahramanlık taslamak” *KS/76; DTKırg/4/35*. (~Mog. *bagatursi-* “bahadırlaşmak, yiğitçe davranmak” *MTS/109*)

baca “bacanak” *KS/ 76; DTKırg/1/1357*. (~Mog. *baca* “bacanak” *MTS/149*)

bayge “1. at yarısı; at yarışlarında verilen ödül” *KS/101; DTKırg/ 1/709, 15/705*. (~Mog. *bay* “bir yarışmadaki ödül, nişan” *MTS/115*)

belek “hediye” *KS/106; DTKırg/ 14/101, 14/103, 14/106*. (~Mog. *beleg* “armağan, hediye” *MTS/156*)

bosogo “kapı çerçevesi, eşik” *KS/133; DTKırg/ 13/197, 15/84, 15/369*. (~Mog. *bosug-a* “eşik, kapı eşiği” *MTS/196*)

Turkish Studies

boto~botoy “bir yaşında olan deve yavrusu, süt emen deve yavrusu” *KS/133; DTKırg/12/83, 7/36, 7/93.* (~Mog. *botugu(n)* “bir yaşındaki yavru deve, deve yavrusu” *MTS/197*)

bödönö “bıldırcın” *KS/136; DTKırg/1/669, 5.3/81.* (~Mog. *büdüne* “bıldırcın” *MTS/233*)

bökön “iri bir nevi karaca” *KS/137; DTKırg/3/40.* (~Mog. *böküng* “antilop, ceylan, ahu” *MTS/204*)

bürküt “karakuş” *KS/156; DTKırg/15/317, 15/377, 15/48.* (~Mog. *bürgüd* “kartal, altın kartal” *MTS/239*)

ceerde “kızıl, al” *KS/197; DTKırg/12/23, 15/220, 15/489.* (~Mog. *cegerde* “kızıl, kırmızı, kızıl kahverengi” *MTS/1612*)

ceyren “ceylan” *KS/206; DTKırg/15/318.* (~Mog. *ceger-e(n)* “antilop,ceylan” *MTS/1612*)

cosun “nizam, kaide” *KS/225; DTKırg/14/542.* (~Mog. *yosun* “genel kabul görmüş kanun, gelenek, töre, örf, yasa” *MTS/695*)

çara “büyük çanak” *KS/252; DTKırg/1/1144.* (~Mog. *çara* “geniş ve yayvan metal tabak, büyük tahta kase” *MTS/265*)

çeçen “beliğ, söz ustası” *KS/258; DTKırg/1/1207, 1/1239, 5.2/74.* (~Mog. *çeçen~seçen* “akıllı, ağırbaşlı, zeki, aydın” *MTS/1056*)

çıda- “tahammül etmek, katlanmak, dayanmak” *KS/264; DTKırg/7/168, 1/582, 1/499.* (~Mog. *çıda-* “yetmek, dayanmak, yapabilmek” *MTS/282*)

çılbur “yular, dizgin” *KS/267; DTKırg/5.3/9, 7/4.* (~Mog. *çilbugur* “dizgin, hayvanı bağlama ipi” *MTS/292*)

çıray “yüzün çizgileri, yüzün güzelliği” *KS/271; DTKırg/1/1237.* (~Mog. *çıray* “yüz, çehre, dış görünüş, cilt” *MTS/305*)

çider “atı kösteklemek için kullanılan kayış köstek” *KS/274; DTKırg/15/128, 15/132.* (~Mog. *çidür* “bukağı, at bukağısı, ayak prangası” *MTS/285*)

çokmor “topuz, ucunda top bulunan değnek, sopa” *KS/278; DTKırg/1/764, 10/49, 10/50.* (~Mog. *çokigur* “tokmak, tokaç, herhangi bir vurma aleti” *MTS/314*)

erke “şımarık, nazlı, alışmış” *KS/338; DTKırg/1/19, 1/692, 1/733.* (~Mog. *erke* “inatçı, istekli, kaprisli, şımarık” *MTS/523*)

esen “salimen, mesut” *KS/340; DTKırg/12/8, 12/90.* (~Mog. *esen* “sağlıklı, sağlığı iyi, rahat, huzur” *MTS/530*)

inak “yakın dost” *KS/353; DTKırg/14/186, 14/190* (~Mog. *inag* “sevgili, çok sevilen, seven, arkadaş, yoldaş” *MTS/654*)

imer- “etrafını çevirmek, döndürmek” *KS/368; DTKırg/6/134.* (~Mog. *imer-* “parmakların arasında bükme, kıvrımak veya çevirmek” *MTS/654*)

irme- “göz kırpmak, göz yummak” *KS/371; DTKırg/1/870.* (~Mog. *irme-* “göz açıp kapamak, göz kırpmak” *MTS/662*)

kabırğa “kaburga” *KS/379; DTKırg/13/31, 12/112, 13/29.* (~Mog. *habırg-a(n)* “kaburga kemiği, böğür” *MTS/1384*)

kan “han, hükümdar” *KS/396; DTKırg/14/335.* (~Mog. *han* “han, kral, bey” *MTS/1429*)

karagan “bir çeşit kısa ve dikenli çalı” *KS/404; DTKırg/15/92, 15/94.* (~Mog. *haragan-a* “kara çalı, kıraç yerlerde yetişen kara kabuklu, set, dikenli ve küçük kozalaklı bitki” *MTS/1439*)

Turkish Studies

- karak~karek* “gözbebeği, göz” *KS/408; DTKırg/ 15/435, 15/143, 15/139.* (~Mog. *haraga(n)* “görüş, görme, görüntü” *MTS/1438*)
- karañğı* “karanlık, zulmet” *KS/406; DTKırg/ 1/602, 3/9, 6/100.* (~Mog. *harangguy* “karanlık, koyuluk, alaca karanlık” *MTS/1442*)
- karçıga* “atmaca” *KS/408; DTKırg/ 1/1182, 14/11, 14/51.* (~Mog. *harçagay* “şahin, doğan” *MTS/1444*)
- karool* “bekçilik, karakol; nişangah” *KS/411; DTKırg/ 6/57.* (~Mog. *haragul* “karakol, gözcü, nöbetçi” *MTS/1439*)
- ker* “koyu doru (at donu)” *KS/440; DTKırg/ 15/232, 15/425, 5.5/4.* (~Mog. *keger* “kestane rengi, kır (at)” *MTS/706*)
- keşik* “talih” *KS/444; DTKırg/ 5.1/58.* (~Mog. *kesig* “iyi şans veya iyi talih” *MTS/733*)
- kökül* “kahkül, şakaklara sarkan küçük örgüler, perçem” *KS/499; DTKırg/ 15/328, 15/774, 15/778.* (~Mog. *kekül~kökül* “uzun saç, kakül, saç örgüsü” *MTS/767*)
- köşögö* “perde” *KS/509; DTKırg/ 14/505.* (~Mog. *kösige(n)* “perde” *MTS/780.*)
- kuda~kudaa* “dünür” *KS/515; DTKırg/ 14/307, 14/15, 14/17.* (~Mog. *huda* “dünür” *MTS/1511*)
- kudagıy* “gelin ve damadın anneleri ve onların yaşlı kadın akrabaları” *KS/516; DTKırg/ 14/467, 14/471.* (~Mog. *huduguy* “gelin ve güveyinin babaları” *MTS/1513*)
- kuduk* “kuyu” *KS/516; DTKırg/ 1/296.* (~Mog. *huddug* “kuyu” *MTS/1513*)
- küröñ* “koyu al (at donu)” *KS/541; DTKırg/ 7/14, 7/2.* (~Mog. *küreng* “kızıl, (koyu) kahverengi” *MTS/798*)
- makta-* “övmek, methetmek” *KS/550; DTKırg/ 7/119, 7/151, 7/61.* (~Mog. *magta-* “methetmek, övmek” *MTS/812*)
- mañday* “alın” *KS/552; DTKırg/ 3/43, 5.3/48, 7/36.* (~Mog. *manglay* “alın; sef, baskan” *MTS/823*)
- maral* “ceylan”, *DTKırg/2/6, 7/123.* (~Mog. *maral* “maral, ceylan” *MTS/826*)
- mergen* “tüfikle avlanan kimse, nişancı” *KS/563; DTKırg/ 1/1362, 5.3/20, 5.3/21.* (~Mog. *mergen* “iyi nişancı; bilge” *MTS/839*)
- nokto* “yular” *KS/585; DTKırg/ 15/706.* (~Mog. *nogtu* “yular” *MTS/918*)
- ogo* “gayet, pek” *KS/587; DTKırg/ 6/167.* (~Mog. *ogu* “çok, fazla, en çok” *MTS/942*)
- ordo* “hanın karargâhı, belli başlı bir adamın muhteşem obası” *KS/598; DTKırg/ 1/1226, 14/226, 14/230.* (~Mog. *ordu(n)* “hükümdarın yaşadığı yer, saray, kamp, çadır” *MTS/964*)
- orun* “yer, mahal, ordu” *KS/601; DTKırg/ 1/423, 1/754.* (~Mog. *orun* “yer, bölge, mahal” *MTS/973*)
- ös-* “büyüme” *KS/616; DTKırg/ 13/116, 13/59, 14/224.* (~Mog. *ös-* “büyüme, çoğalmak, artmak” *MTS/1005*)
- saadak* “sadak, okluk”, *KS/626; DTKırg/ 9/96.* (~Mog. *sagadag* “kubur, ok kuburu, tirkeş” *MTS/1020*)
- saamal* “henüz tahammur etmeyen taze kımız” *KS/627; DTKırg/ 1/1332.* (~Mog. *sagamal* “sağmal, süt veren” *MTS/1021*)

Turkish Studies

saba I “içinde kırmızı yapılan büyük deri tulum” *KS/627; DTKırg/ 5.3/22*. (~Mog. *saba* “kap, herhangi bir kap, kapkacak” *MTS/1015*)

saba- II “dövmek, pataklamak, kamçı çalmak” *KS/627; DTKırg/ 9/88, 9/84, 9/79*. (~Mog. *saba-* “çarpmak, bir şeyi bir şeye atmak, fırlatmak veya vurmak” *MTS/1015*)

salkın “serinlik, serin” *KS/633; DTKırg/ 8/98*. (~Mog. *salki(n)* “yel, rüzgar” *MTS/1034*)

say “nehirin yatağı” *KS/640; DTKırg/ 15/149, 15/193, 15/197*. (~Mog. *sayr* “kuru dere yatağı” *MTS/1027*)

sokur “kör” *KS/658; DTKırg/ 1/1135, 1/1235, 1/1245*. (~Mog. *sohur* “kör, görmeyen” *MTS/1132*)

solokoy “solak” *KS/659; DTKırg/ 5.2/61, 5.4/91*. (~Mog. *solugay* “sol, sol taraf veya sol el, solak” *MTS/1125*)

sura- “1. sormak, rica etmek 2. idare etmek, hükmünü yürütmek” *KS/668; DTKırg/ 1/233*. (~Mog. *sura-* “sormak, sorguya çekmek” *MTS/1144*)

sülöösün “vaşak” *KS/671; DTKırg/ 5.1/282*. (~Mog. *silügüsü(n)* “kara kulak, vaşak” *MTS/1098*)

şıltoo “bahane, sebep” *KS/686; DTKırg/ 1/519*. (~Mog. *siltag* “bahane, gerekçe, sebep” *MTS/1096*)

şor “tuzlak yer, çorak” *KS/691; DTKırg/ 5.7/18*. (~Mog. *şor* “tuzlu, az tuzlu, bataklık, çorak yer” *MTS/1169*)

şumkar “sungur (kuş)” *KS/692; DTKırg/ 1/735, 1/90, 14/337*. (~Mog. *singhur* “şahin, doğan” *MTS/1104*)

taka “nal” *KS/697; DTKırg/ 12/7, 12/89, 12/9*. (~Mog. *tah-a* “nal” *MTS/1217*)

takım “dizin iç yanı” *KS/698; DTKırg/ 7/141*. (~Mog. *takim* “eklem, diz eklemine ardındaki boşluk” *MTS/1191*)

tameke “tütün” *KS/704; DTKırg/ 5.4/67*. (~Mog. *tamaki(n)* “tütün, sigara” *MTS/1196*)

tara- “her tarafa dağılmak, yayılmak” *KS/709; DTKırg/ 6/154*. (~Mog. *tara-* “dağılmak, saçılmak, ayrılmak” *MTS/1203*)

tokto- “durmak, kesilmek, dinmek” *KS/743; DTKırg/ 1/1371, 6/111, 6/191*. (~Mog. *togta-* “durmak, dinmek, istirahat etmek” *MTS/1257*)

tolto “bıçağı sapına pekiten halkacık yahut tokacık” *KS/745; DTKırg/ 1/549, 5.1/234, 5.1/30*. (~Mog. *toltu* “sap, bakır ya da demir kakma veya kabartmalarıyla süslü bıçak sapı, kılıç kını” *MTS/1268*)

tulga “sacayak” *KS/759; DTKırg/ 3/70*. (~Mog. *tulg-a(n)* “dört ayağı, iki veya daha çok çemberi olan ve üzerine tava, tencere, çaydanlık konulan alet, sacayağı” *MTS/1296*)

turumtay “doğan” *KS/762; DTKırg/ 15/463, 5.5/13, 5.5/14*. (~Mog. *torumtay* “erkek doğan” *MTS/1277*)

tümön “hesapsız, gayet çok, on bin” *KS/770; DTKırg/ 14/60*. (~Mog. *tüme(n)* “on bin, yığın, çokluk; sonsuz büyüklükte” *MTS/1315*)

uloo “umumi bir mükellefiyet olmak üzere, yolculara verilen binek veya yük hayvanı” *KS/352; DTKırg/ 1/351*. (~Mog. *ulag-a(n)* “ulak atları, yedek atlar” *MTS/1340*)

Turkish Studies

DOĞU TÜRKİSTAN KIRGIZ TÜRKÇESİNDE YER ALAN TÜRKÇE VE MOĞOLCA ORTAK KELİMELERDEKİ SES OLAYLARI

Ünlü Değişmeleri

Ünlü değişmeleri bazı değişmeler hariç genellikle söz içinde meydana gelmektedir.

Ünlü Kalınlaşması

/-i-/ > /-ı-/

çıda “tahammül etmek, katlanmak, dayanmak” *DTKırg/ 7/168, 1/582, 1/499*. (~Mog. *çida* “yetmek, dayanmak, yapabilmek” *MTS/282*)

çılbur “yular, dizgin” *DTKırg/ 5.3/9, 7/4*. (~Mog. *çilbugur* “dizgin, hayvanı bağlama ipi” *MTS/292*)

çıray “yüzün çizgileri, yüzün güzelliği” *DTKırg/ 1/1237*. (~Mog. *çıray* “yüz, çehre, dış görünüş, cilt” *MTS/305*)

ınak “yakın dost” *DTKırg/ 14/186, 14/190*. (~Mog. *ınag* “sevgili, çok sevilen, seven, arkadaş, yoldaş” *MTS/654*)

kabırğa “kaburga” *DTKırg/ 13/31, 12/112, 13/29*. (~Mog. *habırg-a(n)* “kaburga kemiği, böğür” *MTS/1384*)

takım “dizin iç yanı” *DTKırg/ 7/141*. (~Mog. *takim* “eklem, diz eklemine ardındaki boşluk” *MTS/1191*)

Ünlü Düzleşmesi

/-u-/ > /-ı-/

Üç örnekte rastlanmıştır.

alus “uzak, uzaklık” *DTKırg/ 14/293, 15/303, 5.1/265*. (~Mog. *alus* “ara, aralık, mesafe, uzak yer” *MTS/54*)

baatır “bahadır, kahraman, cesur” *DTKırg/ 1/100, 1/111, 1/119* (~Mog. *bagatur* “bahadır, kahraman, cesur, yiğit” *MTS/108*)

çılbur “yular, dizgin” *DTKırg/ 5.3/9, 7/4*. (~Mog. *çilbugur* “dizgin, hayvanı bağlama ipi” *MTS/292*)

Ünlü Yuvarlaklaşması

Kırgız Türkçesinde düz ünlülerin yuvarlaklaşması sıkça karşılaşılan bir ünlü değişmesidir. Sadece Türkçe kelimelerde değil alıntı kelimelerde de bu değişim gözlenmektedir. Kelimelerin Moğolca kullanımındaki düz ünlülerin de Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde yuvarlaklaştığı görülmektedir.

/-e-/ > /-ö-/

kökül “kahkül, şakaklara sarkan küçük örgüler, perçem” *DTKırg/ 15/328, 15/774, 15/778*. (~Mog. *kekül* < *kökül* “uzun saç, kakül, saç örgüsü” *MTS/767*)

köşögö “perde” *DTKırg/ 14/505*. (~Mog. *kösige(n)* “perde” *MTS/780*.)

küröñ “koyu al (at donu)” *DTKırg/ 7/14, 7/2*. (~Mog. *küreng* “kızıl, (koyu) kahverengi” *MTS/798*)

Turkish Studies

tümön “hesapsız, gayet çok, on bin” *DTKırg/* 14/60. (~Mog. *tüme(n)* “on bin, yığın, çokluk; sonsuz büyüklükte” *MTS/1315*)

/-i-/ > /-u-/

Fazla örneği yoktur.

şumkar “sungur (kuş)” *DTKırg/* 1/735, 1/90, 14/337. (~Mog. *singhur* “şahin, doğan” *MTS/1104*)

Ünlü Daralması

/-a-/ > /-ı-/

argımak “cins, asil at” *DTKırg/* 1/846, 5.1/114, 13/325. (~ Mog. *argamag* “iyi yarışacak veya binilecek at, saf kan at, soylu at” *MTS/83*)

asıra- “beslemek, terbiye etmek” *DTKırg/* 1/202, 1/502, 1/544. (~Mog. *asara-* “esirgemek, merhamet etmek, bakmak, yetiştirmek, beslemek” *MTS/90*)

karçıga “atmaca” *DTKırg/* 1/1182, 14/11, 14/51. (~Mog. *harçagay* “şahin, doğan” *MTS/1444*)

/-o-/ > /-u-/

Fazla örneği bulunmamaktadır.

turumtay “doğan” *DTKırg/* 15/463, 5.5/13, 5.5/14 (~Mog. *torumtay* “erkek doğan” *MTS/1277*)

Ünlü Genişlemesi

/-i/ > /-e/

Fazla örneği bulunmamaktadır.

tameke “tütün” *DTKırg/* 5.4/67. (~Mog. *tamaki(n)* “tütün, sigara” *MTS/1196*)

/-u/ > /-o/

nokto “yular” *DTKırg/* 15/706. (~Mog. *nogtu* “yular” *MTS/918*)

ogo “gayet, pek” *DTKırg/* 6/167. (~Mog. *ogu* “çok, fazla, en çok” *MTS/942*)

ordo “hanın karargahı, belli başlı bir adamın muhteşem obası” *DTKırg/* 1/1226, 14/226, 14/230. (~ Mog. *ordu(n)* “hükümdarın yaşadığı yer, saray, kamp, çadır” *MTS/964*)

solokoy “solak” *DTKırg/* 5.2/61, 5.4/91. (~Mog. *solugay* “sol, sol taraf veya sol el, solak” *MTS/1125*)

tolto “bıçağı sapına pekiten halkacık yahut tokacık” *DTKırg/* 1/549, 5.1/234, 5.1/30. (~Mog. *toltu* “ sap, bakır ya da demir kakma veya kabartmalarıyla süslü bıçak sapı, kılıç kını” *MTS/1268*)

bosogo “kapı çerçevesi, eşik” *DTKırg/* 13/197, 15/84, 15/369. (~Mog. *bosug-a* “eşik, kapı eşiği” *MTS/196*)

boto~botoy “bir yaşında olan deve yavrusu, süt emen deve yavrusu” *DTKırg/* 12/83, 7/36, 7/93. (~Mog. *botugu(n)* “bir yaşındaki yavru deve, deve yavrusu” *MTS/197*)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

/-ü-/ > /-ö-/

sülöösün “vaşak” *DTKırg/5.1/282*. (~Mog. *silügüsü(n)* “kara kulak, vaşak” *MTS/1098*)

bödönö “bildircin” *DTKırg/1/669, 5.3/81*. (~Mog. *büdüne* “bildircin” *MTS/233*)

bökön “iri bir nevi karaca” *DTKırg/3/40*. (~Mog. *böküng* “antilop, ceylan, ahu” *MTS/204*)

Ünsüz Değişmeleri

Süreklileşme

Eski Türkçe ve Moğolca kelimelerde üç sestene ya da iki sestene oluşan ses gruplarında iki ünlü arasında yer alan /ğ/ art damak ünsüzü ile /g/ ön damak ünsüzünün süreklileşmesiyle genel Kırgız Türkçesinde uzunluk meydana gelmektedir¹⁴.

N.Poppe, Eski Moğolcada iki ünlü arasında bulunan /g/ ve /ğ/ ünsüzlerinin Orta Moğolca döneminde düşürüldüğünü, Yeni Moğolcada ise bu ünsüzlerin bulunduğu vokallerin bir uzun vokal halinde büzüştüğünü belirtir (örn. *ula* < *aula* < *ağula* “dağ”)¹⁵.

Kelimelerin Moğolca kullanımında iki ünlü arasında ve son sesteki arka damak /ğ/ ünsüzünün sızıcılaşıp düşmesi olayı, *DTKırg. Türkçesindeki* kelimelerde ikincil uzunluklar olarak karşımıza çıkar.

baatır “bahadır, kahraman, cesur” *DTKırg/1/100, 1/111, 1/119* (~Mog. *bagatur* “bahadır, kahraman, cesur, yiğit” *MTS/108*)

saadak “sadak, okluk” *DTKırg/9/96*. (~Mog. *sagadag* “kubur, ok kuburu, tirkeş” *MTS/1020*)

saamal “henüz tahammur etmeyen taze kırmızı” *DTKırg/1/1332*. (~Mog. *sagamal* “sağmal, süt veren” *MTS/1021*)

karool “bekçilik, karakol; nişangah” *DTKırg/6/57*. (~Mog. *haragul* “karakol, gözcü, nöbetçi” *MTS/1439*)

uloo “umumi bir mükellefiyet olmak üzere, yolculara verilen binek veya yük hayvanı” *DTKırg/1/351*. (~Mog. *ulag-a(n)* “ulak atları, yedek atlar” *MTS/1340*)

şıltoo “bahane, sebep” *DTKırg/1/519*. (~Mog. *siltag* “bahane, gerekçe, sebep” *MTS/1096*)

Moğolcadaki iki ünlü arasındaki ön damak /g/ ünsüzünün düşmesiyle yine *DTKırg. Türkçesinde* ikincil uzunluk oluşur:

ker “koyu doru (at donu)” *DTKırg/15/232, 15/425, 5.5/4*. (~Mog. *keger* “kestane rengi, kır (at)” *MTS/706*)

ceerde “kızıl, al” *DTKırg/12/23, 15/220, 15/489*. (~Mog. *cegerde* “kızıl, kırmızı, kızıl kahverengi” *MTS/1612*)

Süreksizleşme

Kelimelerin ortasında veya sonunda yer alan bazı ünsüzler ya tonlu ya da tonsuz karşılıklarına dönüşerek Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde değişime uğramıştır.

¹⁴ Hülya Kasapoğlu Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara, 2005, s. 45; Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara, 1998, s. 6.

¹⁵ N. Poppe, *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, (Çev.: Günay Karaağaç), İzmir, 1992, s.1-3.

/h-/>/k-/; /-h-/>/-k-/

Ön damak /k/ ünsüzü DTKırg. Türkçesinde varlığını korurken bu kelimelerin Moğolca kullanımında arka damak /h/ ünsüzünün damaksılaşarak /k/ ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir. Bu durum, DTKırg. Türkçesine Arapça ve Farsçadan geçmiş kelimelerde de kendini göstermektedir.

aska “yanaşılmaz, yüksek, kayalık dağ” DTKırg/5.3/6. (~Mog. *ash-a* “şist, tabaka halindeki kaya” MTS/92)

kabırğa “kaburga” DTKırg/ 13/31, 12/112, 13/29. (~Mog. *habirg-a(n)* “kaburga kemiği, böğür” MTS/1384)

kan “han, hükümdar” DTKırg/ 14/335. (~Mog. *han* “han, kral, bey” MTS/1429)

karak~karek “gözbebeği, göz” DTKırg/ 15/435, 15/143, 15/139. (~Mog. *harag-a(n)* “görüş, görme, görüntü” MTS/1438)

karañğı “karanlık, zulmet” DTKırg/ 1/602, 3/9, 6/100. (~Mog. *harangguy* “karanlık, koyuluk, alaca karanlık” MTS/1442)

karçıga “atmaca” DTKırg/ 1/1182, 14/11, 14/51. (~Mog. *harçagay* “şahin, doğan” MTS/1444)

karool “bekçilik, karakol; nişangah” DTKırg/ 6/57. (~Mog. *haragul* “karakol, gözcü, nöbetçi” MTS/1439)

kuda~kudaa “dünür” DTKırg/ 14/307, 14/15, 14/17. (~Mog. *huda* “dünür” MTS/1511)

kuduk “kuyu” DTKırg/ 1/296. (~Mog. *huddug* “kuyu” MTS/1513)

taka “nal” DTKırg/ 12/7, 12/89, 12/9. (~Mog. *tah-a* “nal” MTS/1217)

Tonsuzlaşma**/-g-/>/-k-/; /-g-/>/-k-/**

Söz içindeki ve söz sonundaki ön damak /g/ ünsüzü tonsuzlaşarak DTKırg. Türkçesinde /k/ ünsüzüne dönüşmektedir:

keşik “talih” DTKırg/ 5.1/58. (~Mog. *kesig* “iyi şans veya iyi talih” MTS/733)

belek “hediye” DTKırg/ 14/101, 14/103, 14/106. (~Mog. *beleg* “armağan, hediye” MTS/156)

bürküt “karakuş” DTKırg/ 15/317, 15/377, 15/48. (~Mog. *bürgüd* “kartal, altın kartal” MTS/239)

/-g-/>/-k-/; /-g-/>/k-/

Söz içindeki ve söz sonundaki arka damak /g/ ünsüzü DTKırg. Türkçesinde /k/ ünsüzüne dönüşmektedir:

argımak “cins, asil at” DTKırg/1/846, 5.1/114, 13/325. (~ Mog. *argamag* “iyi yarışacak veya binilecek at,saf kan at, soylu at” MTS/83)

ayak “fincan, çanak” DTKırg/6/47, 1/827. (~Mog. *ayag-a(n)* “bardak, çanak, tas, yemek tabağı” MTS/37)

ınak “yakın dost” DTKırg/ 14/186, 14/190. (~Mog. *inag* “sevgili, çok sevilen, seven, arkadaş, yoldaş” MTS/654)

Turkish Studies

karak~karek “gözbebeği, göz” *DTKırg/* 15/435, 15/143, 15/139. (~Mog. *harag-a(n)* “görüş, görme, görüntü” *MTS/1438*)

kuduk “kuyu” *DTKırg/* 1/296. (~Mog. *huddug* “kuyu” *MTS/1513*)

makta- “övmek, methetmek” *DTKırg/* 7/119, 7/151, 7/61. (~Mog. *magta-* “methetmek, övmek” *MTS/812*)

nokto “yular” *DTKırg/* 15/706. (~Mog. *nogtu* “yular” *MTS/918*)

saadak “sadak, okluk” *DTKırg/* 9/96. (~Mog. *sagadag* “kubur, ok kuburu, tirkeş” *MTS/1020*)

solokoy “solak” *KS/659; DTKırg/* 5.2/61, 5.4/91. (~Mog. *solugay* “sol, sol taraf veya sol el, solak” *MTS/1125*)

tokto- “durmak, kesilmek, dinmek” *DTKırg/* 1/1371, 6/111, 6/191. (~Mog. *togta-* “durmak, dinmek, istirahat etmek” *MTS/1257*)

/-d/ > /-t/

Fazla örnek bulunmamaktadır.

bürküt “karakuş” *DTKırg/* 15/317, 15/377, 15/48. (~Mog. *bürgüd* “kartal, altın kartal” *MTS/239*)

Diğer Ses Değişmeleri

/s-/ > /ŝ-/; /-s-/ > /-ŝ-/

Kelimelerin Moğolca kullanımında genellikle /i/ ünlüsünden önce yer alan /s/ ünsüzünün Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde /ŝ/ ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir.

şıltoo “bahane, sebep” *DTKırg/* 1/519. (~Mog. *siltag* “bahane, gerekçe, sebep” *MTS/1096*)

şumkar “sungur (kuş)” *DTKırg/* 1/735, 1/90, 14/337. (~Mog. *singhur* “şahin, doğan” *MTS/1104*)

keşik “talih” *DTKırg/* 5.1/58. (~Mog. *kesig* “iyi şans veya iyi talih” *MTS/733*)

köşögö “perde” *DTKırg/* 14/505. (~Mog. *kösige(n)* “perde” *MTS/780*.)

Ortak Kelimelerin Türkçe Eklerle Kullanımı

Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde Moğolca ile ortak olan kelimelerde yapım ve çekim eklerinin damak uyumuna girdiği görülmektedir. Kalın sıralı kelimelere uygun kalın sıralı ekler, ince sıralı kelimelere ise uygun ince sıralı ekler gelmiŝtir.

alıstık “uzaklık”; *botoluu* “yavrulu deve”; *çıdamsızdık.*, “sabırsızlık, tahammülsüzlük”; *erkele-* “sımartmak, nazlandırmak”; *erkelet-* “sımartmak”; *erkeletüü* “nazlandırma”; *erkelek* “sımarıklık”; *esendik* “eselik, sağlık”; *imeril-* “dönmek”; *kabırgaluu* “kaburgaları gelismis olan”; *baatırlık* “bahadırlık, kahramanlık”; *karañgılık* “karanlık”; *kudala-* “evlenmek, dünür olmak”; *kudalas-* “dünür olmak”; *maktan-* “övmek”; *maktoo* “övgü, övme”; *ordoluu* “oba sahibi, çok çocuk sahibi olan”; *orundas-* “yerlesmek”; *orunduu* “yerinde olan, makul”; *toktot-* “durdurmak”; *mergendik* “avcılık”; *östür-* “büyütmek, yetistirmek”; *suroo* “sorgu, sorusturma”.

Turkish Studies

SONUÇ

Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinden derlenen metinlerde tespit edilen Moğolca ve Türkçe ortak kelimelerin Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde bir takım ses değişimlerine uğradığı görülmektedir. Örneklerin azlık ve sıklık derecesine göre bazı değişimlerin düzenli olduğunu düşünsek de (örneğin Doğu Türkistan Kırgız Türkçesine Arapçadan ve Farsçadan geçen alıntı kelimelerde de sıklıkla karşılaştığımız /h/ sesinin /k/ sesine dönüştüğü gibi Moğolca ile ortak olan kelimelerdeki /h/ sesinin de /k/ sesine dönüşmesi; /g/ > /k/ değişimi; /e/ > /ö/ ünlü genişlemesi; /u/ > /o/ ünlü yuvarlaklaşması vs.) bu ses olaylarının düzenli değişimler olduğu konusunda kesin bir sonuç çıkarmanın doğru olmayacağı görüşündeyiz. Ama söz varlığı açısından Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde ve Moğolcada anlam ve yapı olarak bir çok müşterek kelime olduğunu görmekteyiz. Ancak bu kelimelerin hangi dilden diğerine geçtiği hususu başka bir çalışmanın konusudur.

KISALTMALAR

DTKırg.	: Doğu Türkistan Kırgız
KS	: Kırgız Sözlüğü
Moğ.	: Moğolca
MTS	: Moğolca Türkçe Sözlük
Tk.	: Türkçe

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV Elövset Zakiroğlu, “Azerbaycan-Moğol Dil İlişkileri”, **TDAY-Belleten** 1987, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1992, s. 1.
- AHSİKENDİ Seyfettin, İzleçeniya iz “Macmu’atü’t Tavarih” perv. Vved.ikomm., V.A. Romadika-Materialı fonda rukopisey İns. Lit. İ İskusstva NAN RK, inv, Nu: 5254.
- ASANALIOĞLU C., “Kıtay İzildöölöründöğü Kırgız Tarihi”, Kırgız Bilim Akademisi Arşivi, M 2, 1005.
- ÇENGEL Hülya Kasapoğlu, **Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- GÜL Bülent, “Moğol Atasözleri”, **Türkbilig-Türkoloji Araştırmaları**, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 2003.
- GÜLENSOY Tuncer, “Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçı’nın Türk Dili ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, **TDAY - Belleten 1986**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, s. 26.
- KARAAĞAÇ Günay, **Moğolca Türkçe Sözlük** (Ferdinand, D. Lesssing, Mongolian-English Dictionary, Bloomington, 1995’in çevirisi) Cilt I-II, TDK, Ankara, 2003.
- LİGETİ L., “Kırgız Kavim İsminin Menşei”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 1, İstanbul, 1925, s. 235-236
- MALOV S. E., **Pamyatniki Drevnetyurskoy Pismennosti**, Moskva-Leningrad 1951, s. 417.
- MORGAN David, **The Mongols**, Blackwell Publishing, 1990.
- ÖNER Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1998.
- PETROV K. İ., “K Etnologii Termina ‘Kırgız’”, **SE**, No: 2, Moskva 1964, s. 81, 94.

-
- POPPE Nicholas, **Moğol Yazı Dilinin Grameri**, (Çev.: Günay Karaağaç), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1992.
- TEMİR Ahmet, “Moğolca ile Türkçe İlişkileri”, **TDAY-Belleten 1989**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1994, s. 295.
- TUNA Osman Nedim, “Osmanlıcada Moğolca Ödünçleme Kelimeler”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 17, İstanbul, 1972, s. 209.
- UZUN Gülsine, **Doğu Türkistan Kırgızlarından Derlenmiş Metinler (Gramer-Metin-İndeks)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.
- YUDAHİN K.K., **Kırgız Sözlüğü**, (Çev.: Abdullah Taymas), C. I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- ZHENHUA Muhammed Hu, **Keerkezıyu Jianzhi (Kırgızcaya Giriş)**, Millet Yayınevi, Pekin, 1986.